

RETORIKA OPTUŽBE, RETORIKA OBRANE –
PROTAGONISTI ISTRAŽNIH SPISA MLETAČKE
INKVIZICIJE ZAVIČAJEM SA ISTOČNE OBALE
JADRANA (RANI NOVI VIJEK)

Lovorka ČORALIĆ

Hrvatski institut za povijest, HR-10000 Zagreb, Opatička 10
e-mail: lovorka@misp.isp.hr

SAŽETAK

U radu se na osnovi izvorne arhivske građe iz Državnog arhiva u Mlecima (Archivio di Stato di Venezia) raščlanjuju procesi mletačke inkvizicije (Santo Uffizio, Savi all'Eresia) koji se odnose na osobe zavičajnim podrijetlom sa istočne obale Jadrana. Vremenski raspon istraživanja je od XVI. do sredine XVIII. stoljeća, a procesi su podijeljeni u četiri temeljne skupine: prijelaz na islam, protestantizam, magija te neprimjereno ponašanje duhovnih osoba. Na osnovu istražnih spisa poglavito se razmatra izrečena retorika svih ključnih protagonista procesa: tužitelja, optuženika te predstavnika mletačke inkvizicije.

Ključne riječi: Venecija, Mletačka Republika, Dalmacija, istočnojadranska obala, inkvizicija, procesi, protestantizam, magija, crkvena povijest, rani novi vijek

RETORICA DI ACCUSA, RETORICA DI DIFESA – I PROTAGONISTI
DEI FASCICOLI ISTRUTTORI DELLA INQUISIZIONE VENEZIANA
ORIGINARI DALLA COSTA ORIENTALE DELL'ADRIATICO
(PRIMA ETÀ MODERNA)

SINTESI

L'articolo vuole investigare, sulla base del materiale originale dell'Archivio di Stato di Venezia, i processi dell'Inquisizione Veneziana (Santo Uffizio, Savi all'Eresia) legati alle persone originarie dalla costa orientale dell'Adriatico. Il periodo investigato si stende dal Cinquecento alla metà del Settecento, i processi sono divisi in quattro gruppi fondamentali: conversione all' islam, protestantesimo, magia e comportamento inadatto dei sacerdoti. Sulla base del fascicolo istruttorio si analizza la retorica di tutti i protagonisti del processo: l'accusatore, l'imputato e il rappresentante dell'Inquisizione Veneziana.

Parole chiave: Venezia, Repubblica di Venezia, Dalmazia, costa orientale dell'Adriatico, inquisizione, processi, protestantesimo, magia, storia della chiesa, prima età moderna

Spisi mletačke inkvizicije odnosno Svetoga oficija (*Santo Uffizio, Savi all'Eresia*),¹ pohranjeni u Državnom arhivu u Mlecima, zasigurno su vrijedan i konkretnom gradom bogat izvor za poznavanje crkvenih prilika na mletačkim prekojadranskim stečevinama kroz dugi vremenski period od kasnoga srednjeg vijeka do skončanja Serenissime 1797. godine.

U svojim prethodnim istraživanjima, provedenim tijekom prošlih godina, poglavitu sam pozornost (kada je riječ o ovoj vrsti gradiva iz središnje mletačke pis-mohrane) posvećivala spisima mletačke inkvizicije koji se odnose na procese koje je Sveti oficij vodio protiv pojedinaca ili skupina zavičajnog podrijetla sa istočno-jadranske obale (Čoralić, 1995; Čoralić, 1996a; Čoralić, 1996b; Čoralić, 1997; Čoralić, 1998; Čoralić, 2000; Čoralić, 2001). Kroz više zasebno obrađenih skupina raščlanjene su sljedeće vrste procesa i njihovi protagonisti: prijelaz na islam (*maomettismo*), grčka shizma (*scisma greca*) i prijelaz na islam (*scisma greca e turca*), protestantizam (*protestantesmo, luteranesmo*), magija i pučko praznovjerje (*magia, negromanzia, seduzione, sortilegio*) te ostale vrste procesa (skandali svećenika, višeženstvo, posjedovanje i raspječavanje zabranjenih knjiga i sl.). Vremenski okvir unutar kojega se zbiva odnosno pokreće većina nastalih procesa možemo datirati od oko 1540-ih godina do sredine XVIII. stoljeća, pri čemu je najjači intenzitet zastupljenosti protagonista sa istočne obale Jadrana u spisima ove mletačke magistrature u razdoblju od početka XVII. stoljeća do sredine odnosno do sedamdesetih godina istoga vijeka. Kada je riječ o spolnoj strukturi sudionika istraženih procesa, prednjače muškarci (oko 80 posto), zastupljeni u svim kategorijama istraženih spisa, dočim su ženske sudionice ponajprije zabilježene u procesima koji se odnose na primjenu magije. Nadalje, kada je riječ o pobježenom zavičajnom podrijetlu sudionika procesa, u svojim sam istraživanjima ponajprije obrađivala protagoniste zavičajem iz Dalmacije, Kraljevine Hrvatske, Mletačke Albanije (Boka Kotorska, Budva, Bar i Ulcinj) te iz Bosne i iz istočnojadranskom priobalju susjednih područja u zaleđu, tada uglavnom pod osmanlijskom vlašću. Protagoniste podrijetlom iz Istre i sa Kvarnerskih otoka nisam podrobije obrađivala iz razloga što su ovi krajevi, kada je riječ o procesima mletačke inkvizicije, već dugo predmet zanimanja istarske i talijanske historiografije (Processi, 1886; Processi, 1902; Processi, 1903; Processi, 1904a, Processi, 1904b; Miculian, 1979–1980; Miculian, 1980–1981; Miculian, 1981–1982;

1 O povijesti mletačke inkvizicije postoji opsežna literatura. Usporedi neka važnija djela: Cantù, 1865–1866; Albanese, 1875; Paschini, 1959; Stella, 1964; Bouwsma, 1968; Eresia e Riforma, 1974; Grendler, 1977; Cozzi, 1980; Pullan, 1985.

Miculian, 1982–1983; Miculian, 1983; Miculian, 1983–1984; Miculian, 1984–1985; Miculian, 1988).

Naposljetku, s obzirom na profesionalnu strukturu obrađivanih protagonista istražnih procesa, prednjače (uz relativno brojne primjere u kojima zanimanje nije izrijekom navedeno) duhovne osobe (svećenici i redovnici, optuženi za ponašanje neprimjereno duhovnim zvanjima), pomorci, obrtnici te vojnici. S obzirom na društvenu strukturu, gospodarske mogućnosti i imovno stanje te skupine stanovništva, prednjače osobe srednje ili niske imovne moći, ponajprije pučani, a nije rijetka niti ubilježba osoba sa margine društvene scene.

U ovom radu, tragom spomenute arhivske građe i konkretnih podataka iz vrela (prema pojedinim skupinama procesa odabranim za ovu temu), ukazat ću na način ubilježbe odnosno spominjanja (u iskazima optužbe) glavnih protagonista (optuženih), zavičajem sa istočnoga Jadrana, u istražnim spisima mletačke inkvizicije. Jednako tako, gdje je to bilo moguće na osnovu sačuvanih vrela, prikazat ću i na koji način odnosno kojim retoričkim izričajem optužene osobe iznose svoju obranu. Ovi nam podaci, sadržani u sklopu većeg broja temeljnoga izvora – istražnih procesa – dodatno posvjedočuju kako o vjerskim i društvenim prilikama duž istočne jadranske obale i o nekim pojavama neželjenog prisutstva i boravka skjavunskih iseljenika u Mlecima, tako i o primjenjivanoj retorici u kontekstu započinjanja, tijeka istrage i okončanja postupka procesa.

Prva skupina procesa koja je predmet ovoga istraživanja odnosi se na prijelaz na islam. Riječ je o ukupno petnaestak procesa u vremenskom rasponu od 1591. do 1647. godine. Sudionici su poglavito zavičajem iz krajeva pod osmanlijskom vlašću (zaleđe Dalmacije i Boke, Bosna) ili s područja koja su bila u mletačko-osmanlijskom pograničju. Prema zanimanjima protagonista ovih istraga, prednjače vojnici, ali je zabilježen i spomen pokojeg obrtnika i pomorca.

Skupina procesa mletačke inkvizicije koja se odnosi na prijelaz na islam po mnogo čemu je specifična vrsta istražnih postupaka te mletačke magistrature. Riječ je u pravilu o osobama koje su dio života provele u osmanlijskom okružju, primile islamsku vjeru i živjele prema islamskim običajima. Nakon određenog broja godina, ovisno o okolnostima, uspjevali su prebjeći na kršćanski teritorij, gdje su se, ponajprije na nagovor svojih ispovjednika, odlučili stjecanjem oprosta od strane mletačke inkvizicije ponovno uključiti u život Katoličke crkve. U Mlecima im je od velike pomoći bio Zavod za obraćenike (katekumene),² predstojnik kojega je nerijetko bio Hrvat iz Dalmacije (primjerice Splitsanin Jeronim Paštrić. Istražni postupak počinjao je davanjem iskaza. Iskaz je sadržavao osnovne podatke o podrijetlu i

2 Zavod (hospicij) za katekumene u Mlecima osnovan je 1571. godine za zbrinjavanje bivših kršćana koji su nakon prihvaćanja islama i života na osmanlijskim područjima pobjegli i zatražili ponovno primanje u katoličku zajednicu. Nalazio se na mletačkoj obali zvanoj Zattere, nedaleko od njezina rubnog dijela (Ponta della Dogana).

životu ispitanika do dospelja u zatočeništvo (ime, prezime, imena roditelja, mjesto rođenja, zanimanje i dob); objašnjenje razloga prijelaza na islam (vrijeme i način dospelja u zatočeništvo), opis života među Osmanlijama, odnos prema islamu i katoličkoj vjeri te podatke o bijegu i prispjeću na područje kršćanske države. Većina ispitanika-pokajnika, gotovo bez iznimke, naglašavala je svoje kršćansko podrijetlo (*nato di padre e madre cristiani*) i kršćanski odgoj prije dospelja u osmanlijsko zatočeništvo. Redovito se napominje kako su silom oteti i zarobljeni, često i fizički zlostavljani te su stoga – u strahu za vlastiti život – prelazili na islam. U svoju obranu redovito ističu kako su, unatoč primanju islama, zadržali "u sebi" kršćanske običaje i vjeru i potajice, kada im se pružala prigoda, nastojali je obdržavati. Kršćanska je vjera, prema njihovim iskazima, oduvijek držana najboljom i superiornom islamu, koji su prihvatili samo iz razloga opstanka gole životne egzistencije. Stoga su, i u godinama provedenim u osmanlijskom okružju, težili obdržavati kršćanske običaje, poglavito štjujući molitve koje su naučili već u ranom djetinjstvu.³

Slijedila su pitanja upućena od inkvizitora Svetog oficija. Ona su najčešće bila tipizirana, manje ili više jednaka u svim procesima i tek su neznatno prilagođena različitim vrstama slučajeva. Pitanja su se odnosila na utvrđivanje vjerskog stanja i razmišljanja ispitanog u vrijeme kad je prihvaćao drugu vjeru i živio po islamskim običajima, tražila su precizan odnos i izjašnjavanje prema objim vjerama te su kao pretežit u procesu naglašavala vjersku pozadinu slučaja. Ispitanici se ne tretiraju kao optuženici već ponajprije kao pokajnici; nastoji se razumijeti njihov položaj, a upitima o životu ispitanika u svijetu islama potiče se na odgovore njima u prilog. Retorika koju iskazuju predstavnici inkvizicije nije gruba i brutalna, teži se kao olakotna okolnost prihvatiti dragovoljan izlazak pokajnika pred inkviziciju i napoljetku im olakšati povratak u "kriilo Svete Majke Crkve". Nijedan od ispitivanih nije kažnjen nekom od težih kazni (izopćenje, progonstvo, služba na galijama, smrtna kazna). Izricane su duhovne kazne, koje su se sastojale u obvezi obraćenika da tijekom idućeg razdoblja (najčešće tri do četiri godine) najmanje četiri puta godišnje prima sakrament pričesti i obavlja ispovijed (na Božić, Uskrs, Uzašašće i dan Svih svetih) te redovito (više puta tjedno ili svakodnevno) moli krunice. Formula odricanja (*abiurazione*) koju je potom obraćenik izgovarao, bila je, uz manja i nebitna odstupanja, podjednaka za sve (Čoralić, 2001, 29–54).

3 Takvi su primjeri iskazani u procesima protiv Bože iz Perasta (ASV, 9), Andrije Michlinija iz Korčule (ASV, 10), Jurja Jurišića iz bosanskoga sela Dolac (ASV, 12), Rade Carlja iz Spiča pored Bara (ASV, 14), Ivana Giugucha iz Bosne (ASV, 18), Ivana Tušepića iz Podgore kraj Makarske (ASV, 18), Stane iz Brača (ASV, 20), Marina Zeda iz Banja Luke (ASV, 22), Petra Aderno iz Šibenika (ASV, 22), Martina Velinkovića iz Koprivnice (ASV, 22), Nikole Vuka iz okolice Kotora (ASV, 22), Jurja Mirkovića iz Dugopolja kraj Klisa (ASV, 23), Magdalene iz Knina (ASV, 24), Anastazije Vigenić iz Vrane (ASV, 24) i Katarine iz sela Zimonić u Hercegovini (ASV, 24).

Die Martis 22. mens Aprilis 1643. arrestatus
 Juraj Mirković de Dugopolje, Civis
 Coram Jure et Anno d. Marcio Aptus, ac R. Mag. J. Mag. et d.
 Vice Pastoralis Benedicti.
 Hinc et compunctus Georgius Mirkovich de Dugopolje Civis
 sub sonnaculo chloris, f. ^{Prichi} ~~Prichi~~, milis, et. an. 40. in l. qui
 medico suo Jur. Stasiz, ut supra exposuit meditare intel-
 ligitur, et videtur, et d. B. de Judicij spoliata, sacro
 ffero ord. Medico, et non ^{aco} ~~aco~~, J. de Paul. Pauli,
 Essendo io nato di padre et madre Christiani, figlio di Brivo Mirk-
 ovich, e di Anna, che vivevano, da quali son stato nutrito et
 allevato nella fede Cat. sino all'età mia d'anni 33. in q.
 et exordio di q. età, ultrato a contesa con un Turco, li ho ferito,
 e per questo mio misfatto, haaludomi ~~con~~ li Turchi minacciato
 o che mi facessi Turco, o che mi volevano privar di vita,
 mi risolsi per salvar la vita di far mi Turco. e così mi feci
 per calpestar una croce con li piedi miei, e lo dicevano alcune
 parole che essendo secondo la lingua loro io non intendo.
 poi mi circoncisero e mi fecero ^{q.} ~~q.~~ volte alzar il dito indi-
 ce della man destra, con dicitate parole che mi facevano dice
 da me non intese. e ciò pucece nella città di Clissa nella
 loro Moschea. e così vincolato son entrato appresso di
 loro, se' anni come Turco, vivendo in tutto e per tutto come
 loro. se bene nel mio intimo ogni sempre con questa dispiace
 di far mi de nono Christiano, e conoscevo di far male, ma esortato
 meo da mio padre e da mia madre per salvar la vita, mi feci Turco
 nel modo che ho detto, capitando hora di qua hora di là,
 fui sempre soggetto ai Turchi. Inalut. essendo mi venuta
 fatta, son scampato dalli Turchi, capitai a Spalato già 6.
 mesi sono, e poi a Bualtia già 2. mesi, vivendo sempre
 con questo desiderio d'andar mi di q. mio grave misfatto.

Sl. 1: Početna stranica procesa Mletačke inkvizicije protiv Jurja Mirkovića iz Dugopolja kraj Klisa (1643. god.) optuženog radi prijelaza na islam.

Fig. 1: The first page of the transcript of the Venetian Inquisition trial against Juraj Mirković from Dugopolje near Klis (1643), accused of converting to Islam.

Čitav tijek procesa, kratkotrajno vođenje istrage (najviše dva dana) te ponajprije izricanje najblažih – duhovnih kazni – uz redovito podjeljivanje oprosta, govore da se prekršaji nisu držali pogubnim za vjersko i državno ustrojstvo. Optuženi koji bez prethodnih prijava dobrovoljno dolaze pred sud inkvizicije, osobe su s rubnih, graničnih područja između kršćanskih država (Mletačka Republika, Hrvatska) i osmanlijskih stečevina. Njihov položaj svima je bio dobro poznat, a njihov primjer odricanja vlastite vjere tek je djelić pojave koja je za ta područja tada bila česta. Mletački Sveti oficij osnovan je zbog puno opasnijih i pogubnijih oblika krivovjerja. Procesu protiv protestantskih sljedbenika na mletačkom području, poput Marka Antuna de Dominisa, Balda Lupetine, Petra Pavla Vergerija i drugih, trajali su godinama, ispunjavali su stotine stranica prijava i iskaza, svjedočenja i suočavanja, a širinom problema zahvaćali su desetke ljudi (optuženika i svjedoka), zadirali su u vjersku i crkvenu politiku drugih zemalja i u pojedinim kritičnim trenucima prijetili izbijanjem međudržavnih sporova. Procesu protiv nekoliko "Schiavona" iz dalmatinskog zaleđa i Bosne nisu mletačkoj inkviziciji bili problem na kojem bi se bilo potrebno podrobnije zadržavati. Stoga su ti slučajevi rješavani tekuće – jednolikim ispitivanjem, sličnim iskazima i redovitim davanjem oprosta i odrješenja. Za prošlost širega područja istočne jadranske obale, međutim, ti procesi imaju značenje jednog od brojnih posvjedočenja o životu i sudbini običnih, malih ljudi iz vremena kada su nad njihovim zavičajnim obzorjima trajali stoljetni ratovi i ukrštavali se politički interesi različitih država, naroda i vjera.

U sklopu proučavanja istražnih spisa mletačke inkvizicije kategoriji procesa vođenih pod oznakom "protestantizam" pripada vrlo zapaženo mjesto (Čoralić, 2001, 61–86).

Ovdje je obrađeno ukupno deset procesa pokrenutih od sredine XVI. stoljeća do šezdesetih godina XVII. stoljeća. Optuženi u ovoj skupini procesa zavičajnim su podrijetlom iz dalmatinskih i bokeljskih gradova, a u jednom primjeru za sklonost Lutherovom nauku optužena i jedna komuna (Ulcinj). Potrebno je naglasiti da je dio procesa otpočet u matičnim krajevima protagonista istrage, odakle je od strane skupine građana ili nekog zapaženijeg pojedinca u Mletke upućena denuncijacija odnosno tužba. Primjerice, protiv Splitsanina Jeronima Allegretta optužbu u Mletke podnose čelnici (načelnik i kapetan) grada Brescije (ASV, 2), šibenskog franjevca Jeronima Divnić tuže njegova subraća iz tamošnjega samostana konventualaca (ASV, 4), a sličan je slučaj zabilježen i u primjeru kotorskoga konventualca fra Ivana, gdje su glavni tužitelji franjevci iz istovjetne provincije (ASV, 5). U primjeru ulcinjske komune, najjužnijega područja koje razmatram u ovom prilogu, optužbe za sklonost njezinih građana protestantizmu iznosi barski nadbiskup Lodovico Chierigati (ASV, 1). Naposljetku, u dva primjera optužbe protiv svojih sugrađana podnosi šira javnost: dominikanca Alberta Fertilića pred sud Svetoga oficija teže dovesti brojni pripadnici splitskoga i trogirskoga klera (ASV, 14), a u istražnom postupku protiv Šibenčanina

Petra Maurija, doktora prava i žitelja Zadra, pred mletačkom inkvizicijom svjedoče (kao svjedoci optužbe) odvjetci uglednih zadarskih patricijskih obitelji (ASV, 22).

Zajedničko većini optuženih, prema iskazima koji ih terete, jest pristajanje uz karakteristična protestantska načela: prihvaćanje teorije o predestinaciji, odricanje papinskog autoriteta, postojanja čistilišta, važnosti molitvi, indulgencija, bezgrešnosti Blažene Djevice Marije, štovanja svetaca i svetih slika te zagovaranje siromaštva i skromnosti nasuprot sjaju i raskoši predstavnika crkvene hijerarhije.

Mletačka inkvizicija u najvećem broju primjera ove skupine istražnih procesa ima ulogu središnje instance (primatelja) kojoj se upućuju denuncijacije. Upravo stoga, radi činjenice da je nemali broj optužbi zasnovan na osobnim klevetama, u kojima je za objedu protivnika protestantizam kao optužba imao vrlo moćnu i atraktivnu snagu, takvi su "proces" uglavnom okončavani i prije njihova početka, bez da se istraga uopće i pokrenula. U primjerima gdje mletačka inkvizicija vodi proces, odnosno u nazočnosti ili odsutnosti optuženika ispituje relevantne svjedoke, nastojalo se, prije svega, doznati i o osobnim odnosima svjedoka i optuženih. Kada su optuženi izravno suočeni s magistraturom Svetoga oficija, razvidna su dva tijeka iznošenja obrane. U dijelu primjera optuženi priznaje sve za što ga optužnica tereti, prihvaća osudu inkvizicije te pokori i činu pokajanja (katkada vrlo pomno razrađenim i opisanim) pristupa dragovoljno.⁴ U drugim primjerima optuženi (često je riječ o vrlo uglednim osobama) odbacuju sve točke optužbe i svoju obranu zasnivaju na širim okolnostima i motivaciji, iz kojih postaje razvidno da je nemali broj optužbi bio rezultat međusobnih sukobljavanja i trvenja unutar manjih zajednica. Zoran primjer tome su optužbe koje protiv uglednog šibenskog franjevca i doktora teologije Jeronima Divnića podnose neka njegova redovnička subraća, kao i drugi šibenski svećenici (Michiel Bisichievich, Mattio Casunovich i dr.), a spis optužbe u Mletke prosljeđuje arhiđakon Šibenske biskupije Ivan *Cheuscum*. Radi važnosti slučaja, kao i ugleda samoga Divnića, istragu je vodio dominikanac Toma iz Vicenze, generalni inkvizitor za područje Mletačke Dalmacije. U odgovorima koje Divnić upućuje generalnom inkvizitoru, poriče se svaka sumnja u ispravnost njegove odanosti načelima, zakonima i kanonima Katoličke crkve, odbacuju se sumnje u njegovo pristajanje uz protestantski nauk te se kao krivci za počinjanje

4 Takav je primjer zabilježen u procesu kojega je središnji sudionik Šibenčanin Franjo Regolo, doktor prava nastanjen u Mlecima. Istražni spisi započinju donošenjem uobičajene formule odricanja od hereze koju je Regolo dužan izreći, a posebno se posebno opisuje sam čin stjecanja oprosta. Posljednjeg dana mjeseca studenog povjerenici mletačke inkvizicije trebaju dovesti optuženog Regola na povišeno mjesto ispred dominikanske crkve u predjelu Castello. Ondje će Regolo ponizno klečeći i s voštanicom u ruci, promatran od okupljenog naroda, još jednom zatražiti javni oprost. Tom činu bit će nazočan i inkvizitor, koji će okupljenom puku uputiti riječi opomene o kaznama svima onima koji zablude u herezu, te još jednom javno obznaniti Regolovu izjavu odricanja. Nadalje, tijekom iduće godine Regolo je obvezatan svakog mjeseca dolaziti u Sveti oficij i podnositi izvještaj o svome ponašanju i obdržavanju pokore. Ako prekrši neku od navedenih obveza bit će kažnjen utamničenjem u mletačkom zatvoru i plaćanjem 200 lira kazne (ASV, 3; Čoralić, 2001, 65–66).

procesa ističu neki šibenski franjevci koji su s Divnićem bili u osobnoj zavadi. Nakon što je Toma iz Vicenze podrobno proučio sve raspoložive spise, kao i argumente obrane i optužbe, Sveti ured donio je po Divnića oslobađajuću presudu (ASV, 4; Čoralić, 2001, 64–65). Sličan primjer obede od strane subraće bilježimo i u tužbi koja je mletačkoj inkviziciji podnesena protiv franjevca konventualca Ivana iz Kotora. Ispitivanjem dodatnih svjedoka, kao i iznošenjem argumenata od samoga fra Ivana, utvrđeno je da klevete potječu od njegova redovničkog subrata Ivana Petra Celsa iz Kopra, od ranije poznatog po brojnim zavadama i netrpeljivosti s matičnom redovničkom zajednicom. Kao i u Divnićevom primjeru, Sveti oficij ove je optužbe odbacio, držeći ih rezultatom zlonamjernih kleveta iz osobnih interesa (ASV, 5; Čoralić, 2001, 66–67).

Svi raščlanjeni primjeri pokazuju da ova skupina optuženika za sklonost protestantskom vjerskom nauku nije od strane mletačke inkvizicije držana posebno opasnom, a utjecaj pojedinaca-optuženika glede nekih širih društvenih i vjerskih zastranjenja u matičnim sredinama nije bio realan. Osude su, kada je proces priveden kraju, uglavnom svedene na javna odricanja i pokoru, a tek je u jednom primjeru osuđeni kažnjen progonstvom s mletačkog državnog područja, uz jasnu napomenu Svetoga oficija da je takva odluka donesena kao primjer drugima.⁵

Sveukupno uzevši, odabrani procesi mletačke inkvizicije protiv optuženika za protestantizam dio su vjerskih previranja i reformi koje su se tijekom druge polovice XVI. stoljeća i u XVII. stoljeću odražavale na širem području istočne jadranske obale. Spomenuti procesi zasigurno nisu reprezentativan primjer djelovanja predstavnika protestantske hereze, kao što su bili Marko Antun de Dominis, Baldo Lupetina, Matija Vlačić Ilirik ili čitava skupina protestantskih sljedbenika u istarskim gradovima. Optužbe katkad nisu istinite, iako već i njihovo izricanje upućuje na vjersko ozračje i razmišljanja koja su tada postojala i prijetila uglavnom stabilnim i na krivovjerja otpornim crkvenim središtima u Mletačkoj Dalmaciji. Iako sadržaj istrage protiv spomenutih pristaša protestantskog nauka pokazuje da su neki od njih održavali veze s mnogo istaknutijim i za Republiku opasnijim krivovjercima, činjenica je da optuženi nisu predstavljali bitan problem za vjersku stabilnost prostora na kojem su živjeli i djelovali. Najveći dio optuženih i osuđenih nije kažnjen teškim kaznama, nego uobičajenim i olakotnim duhovnim obvezama, pokorama i molitvama. Njihovi se slučajevi mogu ubrojiti u niz sličnih procesa koje je tijekom prošlih stoljeća, posebice u drugoj polovici XVI. stoljeća i XVII. stoljeću, vodila mletačka inkvizicija na cjelokupnom području svojih stečevina. Za našu povijest ovi procesi imaju važnost dokumenta koji izvorno svjedoče o nekim stremljenjima i kretanjima u vjerskom životu diljem istočnog Jadrana u prijelomnom vremenu povijesti Katoličke crkve.

Zasebna, opsegom brojna i sadržajem raznovrsna cjelina u sklopu ovoga istraživanja jesu procesi mletačke inkvizicije koji se odnose na pučko praznovjerje i magiju

5 Riječ je o procesu protiv Mihovila Basilija iz Korčule (ASV, 6; Čoralić, 2001, 67).

(Čoralić, 2001, 87–140). U ovoj skupini procesa razmatra se desetak istražnih slučajeva kojima je okosnica optužba za pučko praznovjerje odnosno primjenu magijskih postupaka. Procesi obuhvaćaju razdoblje od 1582. do 1721. godine, a brojem primjera prednjače procesi iz XVII. stoljeća. Žitelji zavičajem sa istočne obale Jadrana su u ovim procesima zabilježeni kao izravno optužena strana ili kao svjedoci koji su na razne načine sudjelovali u primjeni zabranjenih i crkvi protivnih postupaka ili bili njihovim očevicima. U nekim procesima ti su protagonisti ujedno i jedini akteri istražnog postupka, a u nekim se procesima spominju – osim glavnooptuženih – i brojni drugi (više ili manje umiješani u tijek istrage) sudionici podrijetlom iz različitih dijelova istočne jadranske obale. S obzirom na spol ovih sudionika istražnih postupaka Svetog oficija, primjetna je veća zastupljenost žena. Prema zavičajnom (regionalnom) podrijetlu prednjače osobe iz glavnih gradova mletačkih prekojadranskih stečevina – Zadra i Kotor, a izrijekom se još spominju i žitelji iz Splita, Klisa, Cavtata, s otoka Brača te osobe pobliže neodređene pripadnosti (*de Schiavonia*). Naposljetku, u jednom primjeru bilježimo kao sudionika (optuženika) procesa i muranskog iseljenika nastanjenog u Zadru. Nadalje, potrebno je napomenuti da se tek manji broj događaja koji su prethodili podizanju istrage zbiva u Dalmaciji odnosno u Boki kotorskoj. U pretežitom broju istraženih slučajeva akteri su stalni ili privremeni žitelji Mletaka, društvenim statusom uglavnom se (osobito žene) mogu ubrojiti u niže slojeve (čak i marginalne skupine), a mjesta njihova prebivanja su rubni, siromašni predjeli i župe grada na lagunama (Castello).

Unutar ove skupine procesa posebno mjesto zauzimaju iseljenice iz dalmatinskih gradova, stanovnice Mletaka, optužene za raznolike načine primjene magijskih postupaka. Optužbe protiv njih zasnivaju se na prijavama (denuncijacijama) i iskazima njihovih susjeda i poznanika. Magijski postupci opisani u iskazima i svjedočenjima vrlo nalikuju onodobnom pučkom praznovjerju, pri čemu se kao uobičajeni rekviziti rabe razna sredstva, često i predmeti koji su sastavni dio bogoslužja (krunice, sveta voda, blagoslovljene svijeće i dr.). Opisi primjene magijskih postupaka uglavnom su ujednačeni, a karakteristično je da su u provođenju magijskih obreda sudjelovale i brojne druge osobe, najčešće pripadnici/pripadnice istih društvenih skupina kojima pripada i optužena osoba. Tijek istrage i brojna ispitivanja i višestruka saslušavanja svjedoka pokazuju da je nemali dio optužbi ponajviše plod sitnih međusobnih razmirica, nesloge i zavisti između žitelja pojedinih, mahom vrlo siromašnih gradskih četvrti. Sveti oficij, kojega čine osobe s priličnim iskustvom u prepoznavanju istinitih dokaza i podataka vrijednih pažnje i temeljitije istrage, obično uspjeva razlučiti uporabljivost pojedinih iskaza te u skladu s time veću pozornost pridaje onim dijelovima ispitanih odgovora u kojima se navode konkretni opisi prekršaja. U najvećem broju primjera riječ je o raznovrsnim primjenama magijskih postupaka radi postizanja osobne dobiti. Većina procesa, poglavito onih opsežnijeg broja stranica, nisu samo posvjedočenje o vjerskim strampticama onodobnih sudionika. Podrobno

iščitavanje i raščlamba sadržaja otkriva nam brojne i naizgled sporedne pojedinosti iz životnog okruženja različitih, mahom nižih društvenih slojeva. Takvi nam podaci približavaju svakodnevlje, navike, težnje i misaona obzorja običnog puka prošlih stoljeća, podastirući nam konkretne primjere i dokaze na koje teško nailazimo u nekim drugim vrstama izvornih arhivskih spisa. Nekoliko sljedećih primjera (u kojima su sudionice isključivo ženske osobe, socijalnim statusom s margine društvene scene), za ovu prigodu ukratko predstavljenih, zorno posvjedočuju uobičajenu retoriku i postupke ove skupine istražnih postupaka.

Prema dataciji prvi se istražni spis odnosi na Helenu Krušić iz Klisa, stanovnicu mletačkoga predjela Castello u župi S. Giovanni Bragora (ASV, 8; Čoralić, 2001, 89–90). Helena Krušić – kako se naslućuje iz uvodnoga pitanja inkvizitora – već je prethodno bila pozivana u ured Svetoga oficija. Razlog je bio, kao i ovom prigodom, opsjednutost i komunikacija optužene s duhovima. Helena navodi da je već dugo opsjedaju duhovi, većinu kojih je uspjela otjerati, ali i dalje osjeća kako u njezinom tijelu "borave" dva duha. Na pitanje o motivaciji i prigodi u kojoj je uspostavila vezu s duhovima, Helena obrazlaže da njezina uznemirenost potječe od vremena odlaska njezinih sinova (Jeronima i Benedikta) u rat. Ističe da joj je jedan od duhova "priopćio" zlosretno predskazanje u svezi s njihovom sudbinom u ratu te najavio Jeronimovo moguće ranjavanje i skorou pogibiju. Slijedi Helenino objašnjenje raznih veza i poznanstava s nekim mletačkim građankama, njihovih razgovora i prizivanja duhova u svezi s pronalaženjem načina izliječenja od teških bolesti, spašavanja u ratnim opasnostima ili otkrivanja magičnih napitaka za produljenje života. Iscrpno opisuje formule i postupke koje su pritom primjenjivali, navodi uporabljene magične riječi i molitve (uobičajene kršćanske molitve Oče naš, Zdravo Marijo i dr.) te način njihove primjene u pojedinim danima i tjednima. U istrazi ne navodi pobliže imena osoba s kojima je sudjelovala u provođenju magijskih čina i prizivanju duhova, ali se iz opisa njihovih zanimanja i mjesta stanovanja jasno vidi da su to siromašni gradski pučani, čija egzistencija i sudbina graniče s marginalnim skupinama. Nakon jednodnevnog prekida, istražni proces nastavljen je, a Heleni je postavljeno još nekoliko pitanja. Potom su predstavnici Svetoga oficija, vjerojatno svjesni nestabilnog psihičkog stanja optužene, besmislenosti priče i bezazlenosti čitava slučaja (koji se ipak ne može usporediti s mnogo smišljenijim i opasnijim okultnim postupcima nekih građana), odlučili Helenu Krušić osloboditi optužbe. Uvjet za odriješene bila je obveza optužene da se javno odrekne postupaka koje je primjenjivala tijekom protekloga vremena.

Sličnoga je društvenog statusa i Andrijana Schiavona iz Zadra, također žiteljka Castella u župi S. Martino (ASV, 13; Čoralić, 2001, 90–91). Istraga protiv nje započinja podnošenjem dvije anonimne prijave (denuncijacije) predstavnicima Svetoga oficija. Kao svjedoci koji mogu potvrditi istinitost prijave navode se Andrijanine znanice i susjede (sestre Lucietta i Andriana, Magdalena s Krete i njezina kći Catina,

Laura s Krete i njezina majka Agneza, Zanetta i njezina majka Vicenza), po svojem društvenom statusu također osobe koje graniče sa marginalnim skupinama. Iskazi tih svjedokinja ujednačeni su opisom i predstavljanjem "krivnje" optužene Andrijane iz Zadra, a optužujući "argumenti" također se mogu ubrojiti u uobičajenu retoriku ove skupine procesa (prizivanje duhova uz pomoć "magičnog" prstena, promatranje pojava u posudama vode, paljenje svijeća, itd.). Kao i u prethodnom primjeru, i ovdje je Sveti oficij, najvjerojatnije radi nedostatka dokaza, nekredibilitnosti svjedokinja i besmislenosti svih sastavnica optužbe, optuženu Andrijanu oslobodio krivnje i time okončao proces istrage. Gotovo istovjetno društveno okružje optužene i svjedokinja bilježimo i u procesu protiv Zadranske Antonije (ASV, 17; Čoralić, 2001, 92–94). Slično prethodnom primjeru, i ovdje su središnje sudionice optužbe i svjedočenja Antonijine susjede i znanice iz predjela S. Croce (župa S. Simeone Grando). Antonijini magijski postupci također su razina često zabilježenog pučkog praznovjerja, ali sa nešto učestalijim primjenama kršćanskih obreda u okultne svrhe (molitve, uporaba liturgijskih predmeta i sl.). Nakon višednevnog, detaljnog ispitivanja niza svjedoka, među kojima i onih koji su zagovarali obranu zadarske iseljenice, Sveti je oficij optuženu oslobodio svake krivnje i pustio na slobodu.

Primjer konkretnih sukobljavanja s najbližom okolinom kao izravni povod za podnošenje optužbe za magijske postupke bilježimo u istražnom procesu protiv Olimpije Pontirolo *Schiavone* (ASV, 19; Čoralić, 2001, 94–95). Prema sadržaju optužnice, Olimpija je u više navrata dolazila u sukobe sa svojom gazdaricom Clarom Classer zbog čega ju je njezini suprug Antonio nekoliko puta istukao. Potom je Olimpija, držeći da ju je stigla nepravedna kazna, nekoliko puta javno i pred više svjedokinja (susjeda) prijetila osvetom Clari Classer. Nakon nekog vremena Clara je (nakon što je objedovala ručak koji je pripremila Olimpija) počela osjećati tjelesnu i duševnu slabost koju je objašnjavala ulaskom zlog duha u njezino tijelo. Samoinicijativno je započela primjenu metoda egzorcizma, a nakon nekoliko neuspješnih pokušaja prihvatila je savjete poznanika i uputila se u Padovu. Ondje je u bazilici Sv. Ante molila za izliječenje bolesne duše. U isto vrijeme (istodobno s njezinim boravkom u Padovi), slični znakovi duševnog poremećaja započeli su se iskazivati i u ponašanju njihova sluga Bortola. Čudni pokreti i neartikuliran govor sluga neobjašnjivo su trajali i nakon Clarina povratka u Mletke. Tada ih je, nenadano, posjetila Olimpija Pontirolo te svojom nazočnošću – prema tvrdnjama članova obitelji Classer – izazvala nove nemire među ukućanima. Najviše nemira tom je prilikom iskazao sluga Bortolo, a po prvi puta su se poremećaji počeli javljati i u četrnaestogodišnje Clarine kćeri. Nakon tih čudnih i za život obitelji uznemirujućih događaja, u njihovu je kuću pozvan fra Francesco de Retino, pripadnik dominikanskoga reda sa sjedištem u mletačkom samostanu S. Giuseppe. Dominikanac je utvrdio da je čudno ponašanje djevojčice prouzročilo višemjesečna prisutnost tri zla duha u njezinu tijelu. Članovi obitelji još su jednom naglasili da su svi prethodni

dogadaji u svezi sa zlim namjerama i magijskim činima koje protiv njih primjenjuje Olimpija. Članovi Svetoga oficija zaprimili su tužbu protiv ove skjavunske iseljenice. Međutim, proces nikada nije započet, a razlozi tome možda su Olimpijin bijeg iz Mletaka ili – što je vjerojatnije – neuvjerljivost do tada prikupljenog istražnoga gradiva. Stoga se, kao i mnogo puta u istražnim procesima mletačkih inkvizitora, nedovoljna vjerodostojnost optužbi i iskaza svjedoka mogu držati pretežitim razlogom zbog kojega je i ovaj proces obustavljen i prije njegova službenog otpočinjanja. Naposljetku, podroban je i tijek istražnoga procesa protiv Splitske Klare Pojanović (ASV, 28; Čoralić, 2001, 98–99). Brojne njezine susjede, mahom useljenice iz Dalmacije i iz mletačkih posjeda u Grčkoj (Kreta), posvjedočuju, također retorikom koja je u ovoj vrsti procesa već zabilježena, o Klarinim magijskim činima, primjenjivanim s ciljem zavoda bogatog mletačkog trgovca. Uz usmene iskaze, predstavnicima Svetoga oficija predloženi su materijalni "dokazi" – papirići s magičnim formulama i crtežima, primjenom kojih se teži postići osobni probitak. I ovaj je proces, poput većine prije spomenutih, okončan bez postizanja konačne presude.⁶

Primjer lažnoga predstavljanja denuncijanata bilježimo u slučaju Ane de Franceschi, *Schiavone*, stanovnice na glasovitoj mletačkoj Riva degli Schiavoni (ASV, 25; Čoralić, 2001, 97–98). Prijavu protiv nje podnosi predstavnicima mletačke inkvizicije svećenik Petar Rossini iz Zadra, a glavne točke optužbe odnose se na Anin odnos s zadarskim iseljenicima, braćom Antunom i Jeronimom Varizzo, koje je – prema sadržaju optužbe – zavela primjenom magijskih postupaka. Kao mjesto njezina djelovanja i pripremanja magijskih čina navodi crkvu S. Giovanni in Bragora iz koje je krišom uzimala posvećene svijeće te koristila crkvene molitve ("prilagođavala" svojim magijskim činima) izgovorene za službe Božje. U svezi s vjerskim životom Ane de Franceschi, zadarski svećenik Petar izjavljuje da je nikad nije zapazio na misi ili ispovijedi. Naglašava da su njezini magijski postupci bili dobro poznati u susjedstvu te izrijekom navodi imena više svjedoka (gotovo isključivo žitelja istočnog gradskog predjela Castello), među kojima je i niz duhovnih osoba podrijetlom s istočnojadranske obale (svećenik Bernardin iz Nina; Petar Gavalla iz Nina, svećenik u crkvi SS. Apostoli; Bernardin s Paga, kapelan crkve S. Fantino;

6 Prijepis magičnih riječi, predloženih kao dokaz za okultne čine Klare Pojanović: *"Scrivi col sangue d'una galina bianca, con una pena nova sopra una foglia di nogara vergine e poni il suo nome et il tuo, di quella persona che ti brami, simile in croce se non credi tochi mani male et videbis (creditis). A fin che una dona venghia trovare subito, piglia tre once di cera vergine et sangue di Notola et una nosela d'argento vivo et un'onza di suco di vite, incorpora tutto insieme et farai un'immagine longa un palmo e scriverai il nome della donna nella fronte e la porai al foco, ascoltare che ti vegnerà imediate a trovare sia dove si voglia e questo è stato provato più volte e visto e risultare vero. Protesto un primo demonio che habite nell'aria e un demonio nel aqua, menate con voi li altri demoni il Mai Cai Asmodeo: andar a tor la mente del tal che lo porterete nel mio voler, che non possi cagar, non possi pissar, che non possi haver riposo se non vien a far il mio volere. Che pisia tre volte di sopra questo polizín e poi metel nel brazo sinistro."*

Dominik Dalmatinac, kapelan crkve S. Giustina; Lukrecija Schiavona, stanovnica u Calle delle Rasse uz Riva degli Schiavoni; Domenico Bontrimoli, stanovnik župe S. Antonino; Domenico Moro, stanovnik župe S. Antonio di Palude i dr.). Predstavnici mletačke inkvizicije odlučili su, nakon zaprimanja tužbe, da se denuncijant svećenik Petar Rossini pozove kako bi osobno posvjedočio i potvrdio izjave sadržane u prijavi. Tada je, međutim, utvrđeno lažno predstavljanje anonimnog podnositelja optužbe. Naime, Petar Rossini, pozvan na svjedočenje, izjavio je da nikad nije dolazio u sjedište mletačke inkvizicije te ondje podnosio prijave. Poriče ikakvu uključenost u slučaj Ane de Franceschi te izjavljuje da mu je cjelokupan sadržaj optužbi nepoznat. Budući da je pojavljivanjem i svjedočenjem Petra Rossinija utvrđeno lažno predstavljanje podnositelja prijave, čime je dovedena u pitanje i njezina istinitost, optužba protiv Ane de Franceschi je odbačena.

Osobna materijalna dobit bila je i povod za primjenu magijskih čina muranskog iseljenika Bernarda Baciolija, trgovca suknom nastanjenog u Zadru (ASV, 30; Čoralić, 2001, 103–104). Iskaz predstavnicima Svetoga oficija osobno podnosi, a na odlazak u Mletke ponukao ga je njegov ispovjednik, koji mu nije želio dati odriješnje prije saslušanja pred Svetim oficijem. Baciolieve zablude započele su kad mu je zadarski krojač Ivan Modenin darovao jednu košulju, koja je imala posebno, magijsko značenje. Baciolova radnica u dućanu sukna, Zadranka Stošija, nekoliko je puta koristila košulju za svoje tajanstvene obrede, nosila je i tajno polagala na oltar u vrijeme trajanja svete mise. Jednom prilikom darovala mu je dva svežnjica nad kojima je izgovorila nekoliko riječi (*Primò attebi primase docle vile pria primogoti*), koje su, svakome tko ih koristi prije hazardnih igara i kartanja, trebale obećati siguran uspjeh i zaradu. Riječi su očito bile neka brojalica na hrvatskom koju je Bacioli iskrivljeno zapamtio. Bacioli je ovu tehniku izgovaranja magičnih riječi pokušao primijeniti pri sudjelovanju u nekim igrama, ali svaki je put izgubio. U jednoj prilici, kada su mu poslovi išli loše, odlučio se po uzoru na neke druge ljude, "prodati svoju dušu đavlu" tako da to napiše na komadić papira vlastitom krvlju. Kada se nakon učinjenog zavjeta đavlu idućeg dana probudio, postao je svjesan težine svojih grijeha i zablude te je papir poderao, a sve predmete koje mu je darovala Stošija (tamjan, komadići drveta, trave i bilje), a i spomenutu košulju, bacio u more. Na zahtjev Svetoga oficija Bacioli je opisao Stošiju: stara je nešto više od dvadeset godina, neudata, nižeg rasta, stanovnica zadarskog predjela u kojem boravi vojska, odjevena na "morlački način". Na kraju procesa Bacioli izgovara uobičajenu formulu odricanja od hereze. Čini se da ga Sveti oficij nije kaznio težim kaznama te se nakon odricanja od hereze, završava proces protiv trgovca Baciolia iz Murana.

Naposljetku, u završna dva primjera riječ je o svećenicima optuženim za primjenu magijskih postupaka. Godine 1640. optužen je brački svećenik Matija Nižetić, stanovnik Mletaka u kanoničkoj kući bazilike S. Marco (ASV, 21; Čoralić, 2001, 95–97). Optužbe podnose drugi svećenici, među kojima posebno zapaženo mjesto pri-

pada Krčaninu Nikoli Zottiniju. Mladi se Bračanin optužuje za cijeli niz društvenih i crkvenih oblika ponašanja (čitanje i rasparčavanje knjiga zabranjenih crkvenim Indeksom – djela Pietra Aretina, zavođenje mladih djevojaka, primjena magijskih postupaka u cilju postizanja osobnih probitaka,⁷ ismijavanje i nepoštivanje temeljnih kršćanskih običaja i dr.). Iako je Sveti oficij, nakon uvida u dokumentaciju optužbe, zatražio uhićenje Matije Nižetića te potom službeno otpočinjanje procesa, do njega nikada nije došlo. Može se vjerovati da je Bračanin uspio pobjeći iz grada prije uhićenja i službenog pokretanja istražnog postupka.

Na kraju, primjer dragovoljnog istupanja pred povjerenstvo mletačke inkvizicije bilježimo u primjeru kotorskoga svećenika Tripuna Pasqualija, tada (1715. god.) stanovnika mletačkoga predjela Castello u župi S. Martino (ASV, 29; Čoralić, 2001, 102–103). Riječ je o njegovu poznanstvu s Mlečaninom Nikolom Fontana, kojega je upoznao posredstvom svoje služavke Antonije Contarini. Prilikom jednog zajedničkog objeda, Fontana ga je zamolio da mu na komadić papira napiše na latinskom jeziku riječi koje svećenik izgovara na misi prilikom posvete kruha i vina. Pasquali je ispunio ovu molbu, a nakon nekog vremena doznao je od Antonije da Fontana već dugo nastoji steći naklonost neke Mlečanke Luciette Zambelli te mu u tom cilju i sama Antonija pomaže davanjem "magičnih" formula. Stoga su i riječi koje je Pasquali napisao na Fontaninu zamolbu očito trebale poslužiti istoj svrsi. Iznenaden takvim razvojem događaja, Pasquali je upozorio služavku da se okani poslova koji bi je mogli odvesti pred Sveti oficij, ali te prijetnje, kako se vidi iz iskaza, Antoniju nisu nimalo uplašile i obeshrabrile. U drugom iskazu Pasquali izvješćuje Sveti oficij o tajanstvenom nestanku njegove služavke, koja je usput ukrala svećenikovu crkvenu opremu i odjeću. Na zahtjev inkvizitora Pasquali je iznio i opis svih žena koje je tada i u drugim prigodama susretao u predjelu Castello, a koje su poznavale Antoniju te možda i same bile umiješane u njezine djelatnosti. Ističe da ga u namjeri da razotkrije krivovjerje rečenih osoba nije vodila osobna mržnja ili neprijateljstvo, nego osobna savjest i želja da se otkrije istina. Tom izjavom završavaju istražni spisi te nam završetak procesa nije poznat.

Procesi mletačke inkvizicije, kojima je središnji istražni problem primjena magijskih postupaka optuženih, jedna je od gradivom najbogatijih skupina ove mletačke magistrature. Inkvizicija i njezini predstavnici ovdje se javljaju kao ustanova koja zaprima i prosuđuje uvjerljivost i opravdanost optužbi odnosno prijave te – shodno

7 Prijepis jednog od tekstova koji je, u cilju dokaza protiv Matije Nižetića, optužna podnijela predstavnicima Svetoga oficija: "*Pigli la calamita buona di buona qualità, et in quantità, che ti piace, et sopra di quella farai in tempo di luna crescente tre volte passar a donna che vorai conseguire, La seguirai in oltre in chiesa e mirandola fino in faccia mentre il sacerdote esprimerà le parole nel sacrificio cioè: hoc est (lo dirai fino guardandola). Ita est illa, que est corpus meum. Hic est sanguis... Hic est sanguis corporis mei. Dipoi anderai con la barca al mare più lontano che potrai, et ritornato dentro o quando ti si appresentera l'occasione tocherai ad carnem nudam l'oggetto che desiderai che certamente otterai l'intento.*"

vlastitim procjenama – odlučuju o pokretanju istražnog postupka ili o njegovoj obustavi. Kao i u primjeru protestantizma, podnositelji optužbi učestalo su osobe iz neposredne blizine optuženika – njihovi susjedi i znanci, katkada i prijatelji. U najvećem broju primjera, kako pokazuje tijek i okončanje istrage, riječ je o objedama zasnovanim i iskazanim povjerenstvu inkvizicije kako bi se osoba obezvrjedila i dospjela pred sud. Inkvizicija je sve tužbe zaprimala, pozivala svjedoke te katkada i otpočinjala istragu, ali je razvidno kako većina ovih primjera nisu, promatrani njezinim očistom, predstavljali ozbiljniji društveni problem. Ponajprije se to odnosi na procese u kojima su sudionice dalmatinske iseljenice, pučanke iz imovno najnižih slojeva, čije okružje i životna sudbina upućuju na društvenu marginalnost. Pučko praznovjerje među ovim slojem stanovnika oduvijek je opstojalo, nikada nije u cjelosti iskorišteno, ali – sigurno je – nije mletačkom društvu predstavljalo ozbiljan društveni i vjerski problem. Stoga je većina ovih procesa, kako je razvidno iz pretходne raščlambe, okončana bez donošenja završne presude, jednostavnim prekidom tijeka istrage.

Završna skupina procesa koju ovdje obrađujem odnosi se na neprimjereno ponašanje svećenika ili redovnika. Riječ je o osam procesa u vremenskom rasponu od 1573. do 1744. godine, a svi su glavni sudionici muškarci. Istražni postupci uglavnom su započinjali i jednim dijelom se odvijali u mjestima djelovanja (službovanja) optuženih svećenika i redovnika. Brojem primjera prednjače duhovne osobe koje potječu (i djeluju) na dalmatinskim otocima Hvaru i Braču, a u po jednom primjeru spominju se i svećenici i redovnici sa šibenskog otočića Krapnja, iz Vodica te iz Dubrovnika i Kotora. U ovoj skupini procesa zapaženo je sudjelovanje (u svojstvu pokretača istrage i svjedoka) velikog broja osoba iz tamošnjeg javnog života (klera, predstavnika gradske vlasti).

U prvom kronološki datiranom procesu iz ove skupine (1573. god.) tužbu protiv Frane Jarčića, tada svećenika župne crkve Gospe od Karmela u Nerežišćima, iznose pred predstavnicima mletačke inkvizicije Bračani Vicko Nižetić i Jerolim Filippi (ASV, 7; Čoralić, 2001, 142). Jarčić se tereti za duhovnim osobama nedolično ponašanje (*gran scandallo*), ali detaljniji sadržaj optužbi koje ga terete nije naveden u iskazu. U procesu se spominje ime hvarškoga kanonika Vinka Pribojevića, kojemu predstavnici Svetoga oficija povjeravaju detaljnije istraživanje spora nastalog u svezi s Jarčićevim ponašanjem u Nerežišćima. Proces nije završen i nije nam poznata konačna sudbina Frane Jarčića. I drugi se istražni proces odnosi na bračko mjesto Nerežišća. Optužbe inkviziciji podnose brojni svećenici s otoka Brača u svezi s neprimjerenim ponašanjem svećenika Nikole Pekasovića, kapelana tamošnje crkve Sv. Marije (ASV, 11; Čoralić, 2001, 143–144). Optužbe sadrže sljedeće navode: nezakonito otuđivanje posvećene i svećanim procesijama namijenjene hostije pohranjene u tabernakulu; neprimjerene molitve pri slavljenju svete mise te izbjegavanje spominjanja imena Blažene Djevice Marije i svetaca pri izgovaranju Vjeronanja; nedolične

kretnje i geste pri pretvorbi te općenito omalovažavanje molitava koje su zapazili svi koji su neko vrijeme boravili i živjeli u župnom dvoru.⁸ Držeći da neprimjereno ponašanje Nikole Pekasovića ugrožava vjerski život otoka Brača i negativno se odražava na odnos pučanstva prema crkvi i svećenstvu, potpisani Bračani traže od Svetoga oficija kaznu za optuženog. Prema daljnim podacima iz dokumenata predstavnici Svetoga oficija odlučili su pokrenuti istragu i prikupiti podatke o Pekasovićeve *pessime operationi* te su pojedini istrage namjeravali provesti u suradnji sa splitskim nadbiskupom. Nije poznato na koji je način istraga završena i je li brački kapelan ikada stupio pred sud inkvizicije.

U primjeru svećenika Bartola Juričevića iz Vodica istražni je proces bio započet u Šibeniku (ASV, 15). Istražni spisi sadrže iskaze brojnih svjedoka iz Vodica, čije izjave svjedoče o skandaloznom i svećeničkoj službi neprimjerenom ponašanju i postupcima njihova župnika. Vodički (i tribunjski) župnik Juričević imao je – govore njegovi sumješteni – tijekom i nakon svog svećeničkog službovanja u Vodicama, više nezakonite djece s nekoliko tamošnjih djevojaka, od kojih nekoliko njih također sudjeluju u istražnom postupku. Tijesno je bio povezan sa susjedima na osmanlijskoj strani granice, a među mještanima je bio poznat i po sklonosti karataškim igrama. Udio u istražnom postupku imali su predstavnici najviše crkvene (biskup) i svjetovne (knez i kapetan) vlasti u Šibeniku, a rezultate istrage poslali su Svetom oficiju u Mletke. Bartol Juričević je, prema sadržaju spisa, na zahtjev same vodičke zajednice, odstranjen iz mjesta i zabranjena mu je svećenička služba. Sličan primjer otpočinjanja istrage u zavičaju optuženika bilježimo i u procesu protiv svećenika Ivana Pasqualija iz Kotora (ASV, 16). Spisi sadrže proces koji je započet u Kotoru, a u nastavak istrage mletačka je inkvizicija uključena posredno odnosno dopisivanjem kotorskog biskupa s predstavnicima Svetoga oficija. Pasqualija se optužuje za brojne prekršaje: uživanje mesa u dane posta; izradbu magijskih napitaka namijenjenih stimulaciji seksualnog života; prodavanje indulgencija; fizičke odnose sa ženama koje su dolazile na ispovijed te druge oblike svećeničkoj službi neprimjerenog ponašanja. O tome je od biskupa obaviješten i kotorski knez i rektor Paris Malipero, koji je dao suglasnost da se ispita i kazni Pasqualievo ponašanje. U siječnju 1622.

8 Prijepis dijela optužbi protiv Nikole Pekasovića:

- *"Che il detto prete Nicolò Pecassovich habbia malitosamente robato et esportato via in modo che non si sia trovata più la santissima hostia consacrata dal reverendo prete Zuane Tevoglich arciprete la vigilia del Corpus Domini prossima passata e reposta nel tabernacolo per servitio della processione li qual giorno vel pro ut [...]*

- *Che il detto prete Nicolò Pecassovich nel celebrar la messa al tempo di secreti dir li memento et adorar l'ostia sia stato veduto continuamente fare diverse facette con tocarsi tener con li mani la barba fregar gli'occhi, rider, spudar et far diversi altri gesti vel pro ut [...]*

- *Che esso prete Nicolò Pecassovich mai sia stato veduto dir o recitar Santo Officio ne anco da quelli che per qualche tempo con lui ano praticato, stantiato, mangiato e dormito continuamente nell'istesso letto et pro ut [...] et che di ciò sia publica voce et fama."*

godine u Kotoru je, pred tamošnjim biskupom i knezom donesena odluka da se Pasquali kazni strogim jednogodišnjim zatvorom, koji će – ako pobjegne i bude uhvaćen – biti produljen na dvije godine, uz novčanu nagradu u iznosu od 100 malih lira za osobu koja privede bjegunca. Zabranjuje mu se djelovanje u dijecezi tijekom iduće dvije godine, a trajno mu je zabranjeno obavljanje ispovijedi, bez obzira na spol i dob vjernika. Duhovna kazna određena "za ozdravljenje i spas duše" Ivana Pasqualija obvezuje ga na redovito tjedno izgovaranje psalama tijekom pola godine. U završnom spisu ovoga procesa 1622.) biskup Jakov Pamfilio naglašava Svetom oficiju da je jedini cilj pokretanja istrage bilo postizanje pravednoga rješenja na dobrobit svekolikog kotorskoga puka i samog Pasqualija.

Posebno su zanimljive optužbe koje terete svećenika Ivana Ivaniševića (*Gioannitio*, *Joannitio*), župnika u bračkom mjestu Dol, hrvatskoj književnosti poznatog i kao autora izrazito "antiženskog" pjesničkoga djela *Kitta cvitya razlikoua* (Venezia 1642). Optužbe podnose brački svećenici i odvjetci uglednih bračkih obitelji, a njihov je sadržaj vrlo ekspresivno iskazan (ASV, 26; Čoralić, 2001, 146). U navodima optužbe ističe se i Ivaniševićeva sklonost propovijedanju vjerskih načela islama. Zamjera mu se da drži da blud nije smrtni grijeh; uživanje mesa (unatoč dobrom zdravlju) tijekom Korizme i u ostale dane posta te nezakonito podjeljivanje oprosta i sakramenata, što je – protivno crkvenim zakonima i kanonima – redovito naplaćivao ubirući novac i darove u vinu i kozladi. Naplaćivao je svoje posredovanje u rješavanju različitih sporova i u izmirenju sukobljenih seljana, potraživao naknade od tamošnjih bratovština, a za razne nezakonite i svećeniku neprimjerene poslove koristio je pomoć brata Nikole i nećaka Ivana Franje Gelinea. Naposljetku, zaključuju potpisnici izjave, Ivanišević je javno nosio oružje (pištolje), često psovao i prednjačio u nezakonitim poslovima na otoku.⁹ Optužbe protiv Ivana Ivaniševića tipičan su, i u

9 Prijepis dijela optužbi protiv Ivana Ivaniševića:

- *"Che il sodetto prete Gioannicio ha detto e dica esser vera l'opinione tenuta da Turchi, che qualche è destinato non si puo fuggire, e certamente habbia esser senza alcuna distinction del Ben e del Mal, insegnando con questa falsa et diabolica doctrina esser superfluo il culto divino e le buone opere per salvarsi.*

- *Che ha detto e procurato di far creder potersi senza peccato affermar il falso alla giustizia con giuramento equivoco.*

- *Che scandalosamente mangia et ha mangiato in stato di perfetta salute carni di Quaresima et anco fuori di Quaresima nei giorni di venire e di sabbato a tutto posto nelle ville di Prasnize, Cremazzo superior, Pucischie e terra di Neresi sul isola della Brazza.*

- *Che coll'ordino che il sudetto prete Gioancio si trova curato della sopranominata villa di Dolo, su la qual però non risiede mai secondo l'obbligo suo, nelle confessioni, che tal hora va facendo di quegli abitanti, va ampiamente estorquendo da essi sotto pretesto di penitenza, reali, cecchini, mosti, capreti e cose simili obligando tutti a dar a lui tali cose, con dar loro da intender, che egli poi ne fara applicazioni a luoghi pii, come parerà a lui.*

- *Che per accumular maggiormente queste sue sacrileghe estorsioni in aggiunta dell'assillatione, che anco ha fatto e va facendo de danari di quele scuole e confraterne, va anco obligando i confitenti a pagar a lui, una lira de contanti per cadaun gravamente che fano, imponendo taglie simili con gran*

prethodnim skupinama procesa već često viđen primjer nastojanja šire zajednice, posebice njezinih vodećih članova, da obezvrijedi djelovanje pojedinca koji se, iz bilo kojih razloga (ponajprije osobnih) nije uklapao u lokalnu sredinu. Mletački ured provjeravao je istinitost tih optužbi, vršio preliminarna istraživanja glede pozadine slučaja, a činjenica da je i ova, kao i brojne slične denuncijacije,¹⁰ okončana bez nastavka istrage i otpočinjanja procesa, posvjedočuju kako se najčešće radilo o običnim klevetama i neutemeljenim optužbama.

Drugačije su, i sadržajem mnogo pogubnije, optužbe koje terete fra Narcisija iz Šibenika, redovnika u krapanjskom franjevačkom samostanu (ASV, 29; Čoralić, 2001, 148–149). Središnju optužbu protiv fra Narcisija iznosi malodobna djevojčica Ana, kćer Dominika Valerija iz Brescije, stara 14 godina, tada stanovnica u mletačkom predjelu Castello. Navodi da je prethodnih godina živjela na otoku Krapnju pored Šibenika, gdje je više puta godišnje odlazila na ispovijed u tamošnji franjevački samostan. Ispovijed je redovito obavljao fra Narcisio, rodnom iz Šibenika, koji je – prema iskazu djevojčice – neko vrijeme bio i provincijal. Prema iskazu, fra Narcisio se tijekom ispovijedi ponašao nedolično i neprimjereno, dajući joj poljupce, dodirujući je i iskazujući želju da se noću nađu zajedno. Ističe da su slična iskustva s fra Narcisio imale i njezine dvije sestre: Betta (Elisabeta), stara 15 godine i Anzoletta, stara samo osam godina. Ana iznosi i fizički opis fra Narcisia: star između 50 i 60 godina, niskog rasta, mršav, bez brade i blijedog lica. Istraga se nastavlja poslije više od dvije godine, kad u studenom 1717. godine Sveti oficij, shvativši ozbiljnost slučaja i potebitost konkretne intervencije, donosi odluku da se ispita fra Narcisiovo ponašanje, a sam počinitelj privede u istražni zatvor. U tu svrhu objavljeno je nekoliko službenih dopisa poslanih predstavnicima mletačke inkvizicije u Zadru, kao i tadašnjem šibenskom biskupu Ivanu Dominiku Calegariju. U svezi s tim naputcima mletačke inkvizicije, 7. veljače 1718., u prisutnosti šibenskog kneza i kapetana Ivana Balbija i biskupa Calegarija, donesena je odluka da se njihov povjere-

---

scandalo e danno de canonici, facendo, che pontualmente siano pagate, appropriandole a se e vendendo sacrilegamente, sino le assoluzioni de peccati per soldi, e tutto facendo per danari, come anco per li medesimi da traditore consiglia tutte due le parti, una contro l'altra nella perfida e scandalosa professione, che fa d'avvocato a i fori secolari, contro la forma delle leggi, come di sopra. - Che nel corso di sua vita seditiosa, et infame, e delle nimicitie capitali, che sostenuta delle querele, che forma e machinationi che fa, persequitando hor' l'uno, hor' l'altro col mezzo d'accuse che presenta e fa insentar a fori laici col mezzo di Nicolò suo fratello e di Giovanni Francesco Gelineo suo nipote; celebra ad ogni modo, imbragandosi trapulando e vivendo licentiosamente con vilipendio del sacerdotio, portando pistole, mantenendo bravi, bestemmiando e facendosi ministro d'ogni barbara e scelerata operatione."

10 Primjer slične denuncijacije bilježimo i u slučaju fra Tome Azzalinija, augustinca u Sućurju na Hvaru (ASV, 27; Čoralić, 2001, 147–148). Optužbe za redovnikov nemoralni život (priležništvo, lihvarjenje, vršenje pritisaka na seljane, omalovažavanje redovničke subraće i lokalnog klera, bogohuljenje i slično) podnose brojni Hvarani – svećenici, plemići i pučani. Proces nikada nije nastavljen od strane mletačke inkvizicije.

nik Filip Mateso izravno uputi na Krapanj te optuženog privede u Šibenik. Idućeg dana slijedi Matesov izvještaj, koji obavještava šibenskoga biskupa i kneza da njegov put na otok Krapanj nije urodio pozitivnim rezultatima. Došavši, naime, na Krapanj, tamošnji gvardijan samostana obavijestio ga je da je fra Narcisio otišao prije osam dana, ne rekavši cilj svoga putovanja niti vrijeme kada će se vratiti u samostan. Time je, barem prema postojećim spisima Svetoga oficija, proces protiv fra Narcisia odgođen i vjerojatno obustavljen bez postizanja konkretnijih rezultata.

Naposljetku, u završnom procesu riječ je o tužbi radi neregularnog obavljanja bogoslužja. Optužen je fra Vicko iz Dubrovnika, a izjavu protiv njega podnosi fra Savina s poluotoka Pelješca, opservant Dubrovačke provincije Sv. Franje, koji se trenutno nalazi u mletačkom samostanu S. Francesco della Vigna (ASV, 31; Čoralić, 2001, 149–150). Fra Vicka se optužuje kako je – nakon što na Korčuli nije primio svećeničke zavjete – otišao u Mletke i Padovu, gdje je nepropisno (jer za to nije imao potrebne zavjete) u crkvi S. Francesco di Paola služio svete mise. Na osnovi iskaza fra Savine ured mletačke inkvizicije donio je odluku o otpočinjanju istrage i pozivanju svjedoka koji će svojim izjavama razjasniti slučaj. Međutim, prema postojećim spisima, istraga nije nastavljena te možemo samo pretpostaviti da je i ovdje – kao i u brojnim prethodnim primjerima – riječ o objedama i klevetama zasnovanim na osobnim sukobljavanjima te je inkvizicija, nakon što je utvrdila pravu motivaciju fra Savinine tužbe, odustala od daljnje istrage.

Raščlamba prethodno opisanih spisa mletačke inkvizicije, u kojima su središnji protagonisti bili svećenici i redovnici iz Dalmacije i Boke kotorske, pokazuje kako je najvećem broju primjera riječ o podnošenju prijave (denuncijacija) od strane lokalne zajednice (predstavnik lokalnog klera, vlasti ili tamošnjeg žiteljstva). Iskazi ponajprije nastoje, kroz iznošenje raznih točaka optužbe, optužene degradirati kao nepodobne (radi svojega ponašanja) za obnašanje crkvene službe. U tom su smislu i s jasnim ciljem sročeni i navodi optužbe koji pojedine duhovne osobe prikazuju (i)li kao nestručne i nepodobne u obavljanju pastoralnoga rada, kao bogohulnike, ali i kao osobe sklone Katoličkoj crkvi protivnim vjerskim učenjima (od protestantizma do islama). U svim se primjerima nastoji dokazati kako je takvo ponašanje *gran scandallo* za lokalnu, ali i širu društvenu zajednicu te se stoga mletačkoj inkviziciji sugerira (radi negativne recepcije takvoga ponašanja među pučanstvom) oštro i pravodobno kažnjavanje optužene osobe. Što se s većinom ovih podnesenih zahtjeva dogodilo u praksi, najčešće nam nije znano. Sveti oficij ovdje je poglavito djelovao kao ustanova primatelja optužbi (vrlo rijetko se neki iskazi optužbe zbivaju izravno u mletačkoj središnjici) te se prema njihovoj procjeni ozbiljnosti i utemeljenosti optužbe odlučuje da li će se istraga pokrenuti. Razvidno je, nadalje, kako je u ovoj skupini procesa, u kojima su protagonisti duhovne osobe, Ured inkvizicije velike ovlasti prenosio na lokalnu crkvenu zajednicu odnosno na sudove pojedinih nadbiskupija ili biskupija. U najvećem broju primjera istrage nisu okončane te

možemo s velikom vjerojatnošću pretpostaviti da je dio procesa obustavljen (vjerojatno prema napatku samoga Svetog oficija), ali je jednako tako moguće da su se neki procesi nastavili u pojedinim nadbiskupijama ili biskupijama te nastavak istrage, kao i njihovo okončanje, treba tražiti u njihovim pismohranama.

***

Procesi mletačke inkvizicije, u kojima su središnji protagonisti osobe zavičajnim podrijetlom sa šireg područja istočne jadranske obale, u mnogo čemu su vrijedna istraživačka tema koja nam, ponajprije, svjedoči o određenim društvenim i vjerskim gibanjima na ovim prostorima u ranom novom vijeku.

U ovom prilogu težište je rada i znanstvenog razmatranja bilo usmjereno na opis (retorički izrečen u dokumentima) odnosno prikazivanje optužbe i obrane od strane čimbenika koji pokreću istražni proces, kao i od strane mletačke inkvizicije – središnje ustanove nadložne za ovu vrstu "prekršaja" protiv tada legitimnog crkvenog i društvenog poretka. Jednako tako, koliko je to raspoloživa građa dopuštala, obrađene su i obrane optuženika, njihovi iskazi i retorički izričaj, način na koji se njima upućene optužbe nastoje minimalizirati ili u cjelosti otkloniti.

Istraživanje konkretnih arhivskih dokumenata (spisa/procesa mletačke inkvizicije) zasnovano je na raščlambi četiri skupine procesa: prijelaz na islam, protestantizam, magija i okultni čini i neprimjereno ponašanje duhovnih osoba. Njihov tijek, sudionici i okolnosti pri tome se prilično razlikuju, što je u najužoj svezi sa konkretnim političkim, društvenim, vjerskim, ali i – u primjeru skupine vezane uz prijelaz na islam – vojnim okolnostima. Tako je upravo u toj skupini procesa inkvizicija instanca na koju se pokajnik, podrijetlom kršćanin, a stjecajem okolnosti pripadnik islamskog vjerskog i društvenog okružja, obraća sa željom ponovnog uključivanja u život zasnovan na načelima kršćanstva i Katoličke crkve. Optužbe ovdje ne postoje, isključivo je riječ o pokajničkim izjavama, u suštini su one jednoobrazne retorike kojom se vrlo konkretno nastoji opravdati dotadašnji život pod osmanlijskom vlašću te naposljetku, u novim životnim okolnostima, pristupiti u "krilo Svete Majke Crkve".

Retorika optužbe i obrane mnogo je razvidnija iz sljedećih skupina procesa. U primjeru protestantizma, ali i optužbi za magijske postupke ili nedolično ponašanje duhovnih osoba, optužbe u najvećem broju podnose osobe koje su sa optuženima živjele u istoj (npr. svećenička ili redovnička zajednica) ili bliskoj (grad, komuna, susjedstvo) sredini. Optužbe su, što je Sveti oficij dobro znao procjeniti, najčešće bile plod međusobnih sukobljavanja, osobnih mržnji i netrpeljivosti unutar male skupine. Protestantizam, magija, kao i – u primjeru duhovnih osoba – moralna zastranjenja, bile su optužbe atraktivnoga obilježja, zvučne i lako ispunjene potrebnom retorikom te tužiteljima dovoljno dojmljive da njima, obično bez pravih dokaza, izađu pred sud

inkvizicije. Upravo stoga, radi nerealnosti optužbi, većina je prijava završavala tek pukim zaprimanjem spisa u pismohrane Svetoga oficija, ali ne i nekim drugim pomakom glede konkretne provedbe istrage i procesa.

Na kraju – raščlanjeni spisi svjedočanstvo su, svaka skupina zasebno i u svojim posebnostima, određenih povijesnih okolnosti na širokom potezu istočnojadranskoga uzmorja, otočja i zaleđa. Izričaj, retorika u njima uporabljena, posvjedočuje konkretna ponašanja ljudi – izdanaka lokalnih sredina (od bokeljskih naselja do samih Mletaka) – njihove težnje, želje, interese i slabosti te nam nerijetko, između redaka, skriveno i zatajeno, otkrivaju obzorja i okolnosti društvenoga svakodnevlja ljudi prošlih stoljeća.

PROSECUTION RHETORIC, DEFENCE RHETORIC: PROTAGONISTS
FROM THE SHORES OF THE EASTERN ADRIATIC IN INVESTIGATION
RECORDS OF THE VENETIAN INQUISITION (EARLY MODERN AGE)

Lovorka ČORALIĆ

Croatian Institute of Historical Research, HR-10000 Zagreb, Opatička 10

e-mail: lovorka@misp.isp.hr

SUMMARY

The paper centres on the records of trials of the Venetian Inquisition (Santo Uffizio, Savi all'Eresia) stored at the State Archives of Venice (Archivio di Stato di Venezia) and related to persons coming from the eastern shores of the Adriatic Sea. The time span examined is from the 16th to the mid-18th centuries while the trial records are divided into four major categories: conversion to Islam, Protestantism, magic, and inappropriate behaviour of clergymen. The trials and rhetoric of all key protagonists – prosecutor, defendant, representative of the Venetian Inquisition – are analysed based on investigation records. The paper presents the fundamental characteristics of each group in terms of accusations and their presentation to the Venetian Santo Uffizio. The trial process, participants and circumstances significantly differ in relation to each group, depending on the political, social, religious and – regarding the group of conversion to Islam – military circumstances. In this group of trials (conversion to Islam) the Inquisition was the institution that the person, originally Christian but due to specific circumstances a member of the Islamic religious and social environment, turned to in repentance wishing to resume a life in accordance with the principles of the Catholic church. The accusations are not available and the records only include the repenting statements characterised by unvarying rhetoric aiming to exculpate life in the Islamic world and, after doing penance, return to the original creed. In the other trial groups the rhetoric of the

prosecution and defence is much more clear. With reference to Protestantism but also accusations of magic rituals or inappropriate behaviour of clergymen the charges were regularly made by people who shared the same environment with the defendants (town, commune, monastic or clerical community). The accusations were – and the Santo Uffizio was well aware of this – frequently triggered by interpersonal conflicts, hatred, and intolerance within small groups. Protestantism, magic, and – if clergymen were concerned – moral deviations, were attractive accusations easily endowed with the necessary rhetoric and concrete enough for the prosecutors to present them to the Inquisition despite the frequent lack of evidence. The concluding act of the majority of these accusations, given their unreal grounds, was their storage in the archives of the Santo Uffizio and not the initiation of a trial.

Key words: Venice, Republic of Venice, Dalmatia, eastern Adriatic coast, inquisition, trials, Protestantism, magic, church history, early modern age

KRATICE

AMSI: Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria

Atti CRS: Atti Centro di ricerche storiche di Rovigno

CCP: Croatica Christiana periodica

IZVORI I LITERATURA

ASV, 1 – Archivio di Stato di Venezia (ASV), Santo Uffizio (SU), b. 8, fasc. 4, 1549.

ASV, 2 – ASV, SU, b. 8, fasc. 99, 1550.

ASV, 3 – ASV, SU, b. 11, 1553.

ASV, 4 – ASV, SU, b. 17, br. 5, 1563.

ASV, 5 – ASV, SU, b. 20, 1564.

ASV, 6 – ASV, SU, b. 20, 1565.

ASV, 7 – ASV, SU, b. 33, 1573.

ASV, 8 – ASV, SU, b. 49, 1582.

ASV, 9 – ASV, SU, b. 68, 1591.

ASV, 10 – ASV, SU, b. 70, 1610.

ASV, 11 – ASV, SU, b. 73, 1619.

ASV, 12 – ASV, SU, b. 72, 1617.

ASV, 13 – ASV, SU, b. 72, 1618.

ASV, 14 – ASV, SU, b. 73, 1619.

ASV, 15 – ASV, SU, b. 75, 1620–1621.

ASV, 16 – ASV, SU, b. 77, br. 5, 1621.

ASV, 17 – ASV, SU, b. 87, 1630.

- ASV, 18** – ASV, SU, b. 91, 1634.
ASV, 19 – ASV, SU, b. 92, 1635.
ASV, 20 – ASV, SU, b. 95, 1638.
ASV, 21 – ASV, SU, b. 97, 1640.
ASV, 22 – ASV, SU, b. 98, 1642.
ASV, 23 – ASV, SU, b. 98, 1643.
ASV, 24 – ASV, SU, b. 103, 1647.
ASV, 25 – ASV, SU, b. 108, 1656.
ASV, 26 – ASV, SU, b. 110, 1662.
ASV, 27 – ASV, SU, b. 111, 1664.
ASV, 28 – ASV, SU, b. 125, 1678.
ASV, 29 – ASV, SU, b. 137, 1715.
ASV, 30 – ASV, SU, b. 138, 1716.
ASV, 31 – ASV, SU, b. 143, 1744.

- Albanese, F. (1875):** L'Inquisizione religiosa nella Repubblica di Venezia. Venezia, tip. P. Naratovich.
- Bouwsma, W. J. (1968):** Venice and the Defense of Republican Liberty: Renaissance Values in the Age of the Counter Reformation. Berkley – Los Angeles, University of California Press.
- Cantù, C. (1865–1866):** Gli eretici d'Italia. Vol. I, II. Torino, Unione tipografico-editrice.
- Cozzi, G. (ur.) (1980):** Stato, società e giustizia nella Repubblica Veneta (sec. XVI–XVIII). Roma, Jouvence.
- Čoralić, L. (1995):** Hrvati u procesima mletačke inkvizicije. Vol. I. CCP, XIX, 36. Zagreb, 19–68.
- Čoralić, L. (1996a):** Hrvati u procesima mletačke inkvizicije. Vol. II. Protestantizam. CCP, XX, 37. Zagreb, 23–55.
- Čoralić, L. (1996b):** Hrvati u procesima mletačke inkvizicije. Vol. III. Magija i ostali procesi. CCP, XX, 38. Zagreb, 1–44.
- Čoralić, L. (1997):** Hrvati u procesima mletačke inkvizicije. Vol. IV. Magija i ostali procesi. CCP, XXI, 39. Zagreb, 25–60.
- Čoralić, L. (1998):** Hrvati u procesima mletačke inkvizicije. Vol. V. Magija i svodništvo. CCP, XXII, 41. Zagreb, 71–116.
- Čoralić, L. (2000):** Hrvati u procesima mletačke inkvizicije. Vol. VI. Protestantizam, magija i ostali procesi. CCP, XXIV, 45. Zagreb, 91–102.
- Čoralić, L. (2001):** Hrvati u procesima mletačke inkvizicije. Zagreb, Hrvatski institut za povijest – Dom i svijet.
- Eresia e Riforma (1974):** Eresia e Riforma nell'Italia del Cinquecento. Firenze – Chicago, G. C. Sansoni – The Newberr.

- Grendler, P. F. (1977):** *The Roman Inquisition and the Venetian Press (1540–1605)*. Princeton – New Jersey, Princeton University Press.
- Miculian, A. (1979–1980):** Contributo alla storia della riforma protestante in Istria. Atti CRS, sv. 10. Trieste – Rovigno, 215–230.
- Miculian, A. (1980–1981):** Il Santo Ufficio e la riforma protestante in Istria II. Atti CRS, sv. 11. Trieste – Rovigno, 171–240.
- Miculian, A. (1981–1982):** La riforma protestante in Istria (III.). Processi di luteranesimo. Atti CRS, sv. 12. Trieste – Rovigno, 129–169.
- Miculian, A. (1982–1983):** La riforma protestante in Istria (IV.). Giacomo Morosini e la diocesi di Parenzo dal XV al XVII secolo. Atti CRS, sv. 13. Trieste – Rovigno, 293–332.
- Miculian, A. (1983):** Fonti inedite per la storia della riforma in Istria. U: Branca, V., Graciotti, S. (ur.): *L'Umanesimo in Istria: Atti del Convegno internazionale di studio promosso e organizzato dalla Fondazione Giorgio Cini in accordo con il Ministero degli Affari Esteri, 30 marzo – 1 aprile 1981*. Firenze, L. S. Olschki, 203–214.
- Miculian, A. (1983–1984):** La riforma protestante in Istria (V.). Pier Paolo Vergerio, Giovanni Battista Goineo e le comunità eterodosse di Capodistria nel XVI. sec. Atti CRS, sv. 14. Trieste – Rovigno, 171–189.
- Miculian, A. (1984–1985):** La riforma protestante in Istria (VI.). La diocesi di Cittanova nel XVI sec. Atti CRS, sv. 15. Trieste – Rovigno, 61–108.
- Miculian, A. (1988):** Fonti inedite per la storia della riforma protestante nella diocesi di Pola nel XVI secolo. *Historijski zbornik, god. XLI. (1.)*. Zagreb, 27–40.
- Paschini, P. (1959):** *Venezia e l'Inquisizione Romana da Giulio III a Pio IV*. Padova, Edit. Antenore.
- Processi (1886):** Processi di luteranesimo in Istria. AMSI, III, 2, fasc. 1–2. Parenzo, 179–218.
- Processi (1902):** Processi di luteranesimo in Istria. AMSI, XIX, 18, fasc. 1–2. Parenzo, 44–74; fasc. 3–4, 248–273.
- Processi (1903):** Processi di luteranesimo in Istria. AMSI, XX, 19, fasc. 1–2. Parenzo, 35–55.
- Processi (1904a):** Processi di luteranesimo in Istria. AMSI, god. XXI., sv. 20, fasc. 1–2. Parenzo, 46–77.
- Processi (1904b):** Processi di luteranesimo in Istria. AMSI, god. XXI., sv. 20, fasc. 3–4. Parenzo, 283–345.
- Pullan, B. (1985):** *Gli Ebrei d'Europa e l'Inquisizione a Venezia dal 1550 al 1670*. Roma, Il Veltro.
- Stella, A. (1964):** *Chiesa e Stato nelle relazioni dei nunzi pontifici a Venezia: ricerche sul giurisdizionalismo veneziano dal XVI al XVIII secolo*. Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana.